

KEES SCHEPERS

Wat zeggen de vroegste edities over de auteur van *Die evangelische peerle*?

Abstract – The *Evangelische Peerle*, arguably the most important sixteenth-century mystical Middle Dutch text (based on the number of editions and translations into Latin and vernaculars), has been the subject of numerous studies by eminent scholars. They primarily produced hypotheses concerning the anonymous author and her context. In this article I argue that the influential propositions of Albert Ampe are partly based on false assumptions (some of which acknowledged by Ampe in an unpublished study). My aim is to open the way for an unprejudiced reading of the *Evangelische Peerle*, based on an understanding of the text itself without being predisposed by interpretations and conjectures.

Een van de belangrijkste zestiende-eeuwse mystieke teksten is *Die evangelische peerle*. De tekst bezit een uitzonderlijke literaire en spirituele kwaliteit, die ertoe heeft geleid dat de tekst niet alleen de ene na de andere herdruk beleefde maar in de zeventiende eeuw ook grote invloed op de mystieke spiritualiteit in Frankrijk en Duitsland uitoefende. De tekst werd in het Latijn, Duits en Frans vertaald, en werd actief gelezen tot in de achttiende eeuw (Begheyn 1977). Toen raakte de tekst in vergetelheid, tot het moderne onderzoek deze herontdekte, en Bernard McGinn de *Peerle* recent ‘A Forgotten Classic of Late Medieval Women’s Mysticism’ noemde.¹ De herkomst van de tekst en de identiteit van de auteur bleven echter in nevelen gehuld. Het gebrek aan informatie bood de ruimte om in het onderzoek avontuurlijke hypothesen te ontwikkelen. Pas in de laatste jaren is duidelijk geworden dat de tekst gezien moet worden in samenhang met een renaissance van mystiek in het tweede kwart van de zestiende eeuw.² Het Arnhemse Sint-Agnesconvent is ontdekt als een centrum van een kortstondige opleving van mystieke cultuur in het kader van katholieke hervorming. Twee andere hoogstaande teksten, literair en inhoudelijk nauw verwant met de *Peerle*, komen uit dezelfde context voort: *Vanden tempel onser sielen* en *De Arnhemse mystieke preken*.

Door twee onderzoekers is uitvoerig onderzoek gedaan naar de auteur van de mystieke bestseller *Die evangelische peerle*. Paul Begheyn heeft zich in een lange reeks artikelen geworpen op haar *identiteit*.³ Zijn hypothese, als zou Reinalda van Eymeren – naar verluidt oud-tante van Petrus Canisius en mogelijk zuster in het Sint Agnesklooster in Arnhem – de auteur zijn, heeft in internationale overzichtswerken van mystieke letterkunde geen ingang gevonden.⁴ Ook in de Nederlanden is de identificatie met Reinalda van Eymeren niet omarmd. Het ver-

1 Een hoofdstuk in McGinn 2012 (verschijnt in het najaar); McGinn 2008.

2 Schepers, Cornet 2010; Schepers 2008.

3 Begheyn 1971a; Begheyn 1971b; Begheyn 1973; Begheyn 1975; Begheyn 1977; Begheyn 1978; Begheyn 1984; Begheyn 1989.

4 Ruh 1999: 290-312, i.h.b. 291-292; McGinn 2008.

onderstelde auteurschap van Reinalda kan immers niet onomstotelijk worden bewezen en levert ook weinig op. Terwijl we eerst een anonieme auteur hadden van wie we niets weten, is nu de naam voorgesteld van iemand van wie we bijna niets weten. Het grote belang van Begheyns werk is wel dat de herkomst van de *Peerle* in Arnhem werd geplaatst.

De tweede onderzoeker is Albert Ampe. Hij wilde vooral meer over de *persoon* van de schrijfster te weten komen en over het netwerk waar zij deel van uitmaakte. Gedurende decennia-lang onderzoek – deels eerder gepubliceerd dan de bijdragen van Begheyn – heeft hij zich gericht op de drukgeschiedenis van de *Peerle* en het onderzoek naar de in zijn ogen oorspronkelijke tekstgestalte.⁵ In de inleiding bij zijn uitgave van de kritische tekst van *Vanden tempel onser sielen* – de tweede belangwekkende tekst die aan de schrijfster van de *Evangelische peerle* wordt toegeschreven⁶ – heeft hij alle informatie bijeengebracht die hij over de auteur meende te kunnen vinden (Ampe 1968: 19-30). Aangezien de *Tempel* zelf niets zegt over de auteur, heeft hij de gegevens verzameld die in de opeenvolgende edities van de *Peerle* druppelsgewijs over de auteur naar buiten zijn gekomen. Aan een identificatie van de auteur heeft hij zich niet gewaagd.

In deze bijdrage wil ik de lijst van door Ampe verzamelde gegevens kritisch bezien en zijn interpretaties heroverwegen. De noodzaak daartoe ontstond toen mij bleek dat een van de belangrijkste elementen waarop Ampe zijn analyse baseert, door hem onjuist was beoordeeld.

Bij het verzamelen van materiaal voor dit artikel, stelde ik bovendien vast dat Ampe uiteindelijk *zelf* zijn fundamentele fout heeft onderkend, zij het slechts ten dele. Hij heeft zijn onjuiste interpretatie gedeeltelijk rechtgezet in de onvoltooide studie bij zijn kritische editie van *Die evangelische peerle*. Ampes herziening van zijn oordeel is echter nooit tot het academisch discours doorgedrongen, doordat die editie nooit is gepubliceerd.⁷ In het navolgende zal ik mij dan ook vooral richten op zijn laatst gepubliceerde, en nog steeds gezaghebbende opvattingen (maar zal waar nodig de latere opvattingen van Ampe vermelden). Uiteindelijk hoop ik te komen tot een nieuwe evaluatie van de kennis over de auteur van de *Peerle* die aan de vroegste edities kan worden ontleend.

In onderstaande tabel zijn de voornaamste schakels in de reeks edities van de *Peerle* opgenomen die ik in deze bijdrage zal bespreken. Het zijn de edities waar-

5 Ampe 1951-64; Ampe 1956a; Ampe 1956b; Ampe 1966a; Ampe 1966b; Ampe 1968; Ampe 1984.

6 De toeschrijving is gebaseerd op een mededeling op het titelblad van de unieke uitgave: *Ghemaect door eenen Religiosen ende verlichten mensche, die de Evangelische Peerle oock ghemaect heeft*. De ganbare interpretatie is dat deze mededeling op de auteur van de tekst betrekking heeft. Het is bepaald niet zeker dat deze interpretatie juist is, maar het onderzoek naar de validiteit ervan is niet het onderwerp van deze studie. De kwestie zal heel nadrukkelijk aan de orde komen in een onderzoek bij het Ruusbroecgenootschap, uit te voeren door Renske van Nie, met als titel: "Authorship", composition and textual interconnectedness of three 16th-century mystical texts. *Die evangelische peerle, Vanden tempel onser sielen, and the Arnhem mystical sermons*. A stylometric approach.⁷

7 Ampe unpublished. Ampe maakte een kritische editie van *Die evangelische peerle* met inleiding die nooit werd gepubliceerd. Het enige exemplaar van de editie is in de vorm van een drukproef (ongedateerd; waarschijnlijk uit het jaar 1993) in het bezit van het Ruusbroecgenootschap (een tweetal kopieën is in het bezit van collega's). De bijbehorende studie is onvoltooid; anders dan de kritische editie heeft ze de fase van proefdruk niet bereikt. Deze bleek alleen nog te bestaan op computerdiscs in het bezit van Frans Hendrickx, uitgever van de reeks *Miscellanea Neerlandica*.

in een nieuwe tekst, een nieuwe uitgever, of een andere taal voor het eerst opduikt. Bij dit soort overgangen kan een verandering optreden in de informatie die over de auteur wordt verschaft.

Werk	‘kleine’ <i>Evang. Peerle</i>	‘grote’ <i>Evang. Peerle</i>	‘grote’ <i>Evang. Peerle</i>	‘grote’ <i>Evang. Peerle</i>
	Nederlands	Nederlands	Nederlands	Latijn
Jaar	1535	1537/8	1542	1545
‘uitgever’	Dirk Loer	Dirk Loer	Nicolaas v. Esch	Nicolaas v. Esch
Proloog	Dirk Loer	Dirk Loer	Nicolaas v. Esch	Nicolaas v. Esch
Drukker	Jan Berntsen	van Middelburch	Vorsterman	Novesianus
Plaats	Utrecht	Antwerpen	Antwerpen	Keulen

1 De *Peerle*-editie uit 1535

Inzichten over de auteur van *Die evangelische peerle* die door Ampe definitief verworven leken, blijken op een wankel fundament te zijn gebaseerd. Het is nodig om in het onderzoek naar de auteur van de *Peerle* een nieuwe start te maken. Een fundamentele kwestie – en het bevreemdt dat het nodig is zo ver op de schreden van het onderzoek terug te keren – blijkt het bepalen van de structuur van de eerste editie van *Die evangelische peerle* uit 1535, die bij Jan Berntsen in Utrecht verscheen.⁸

1.1 *Structuur van de editie*

Bladen	Structuurelementen + categorisering Ampe	Tekst
f.1r	Titel	<i>Margarita Evangelica</i>
	Ondertitel	Een devoet boecxken geheeten Die Evangelische Peerle / Hoe wi een inwendich godtlic leven ver-crijghen sullen / ende god liefhebben uut allen craf-ten onser sielen. Ende is vol hoonichsoeter oefenin-gen der liefhebbender sielen tot god.
f.1v	Houtsnede (met voor-stelling van lijdende Christus)	
f.2r.-3v	Dirk Loer, Woord tot de lezer, ver-antwoording	Broeder Diederick Loer Vicarius Cathuser ordens in Coelen / den goetwillighen leser / den vrede gods die alle sinnen te boven gaet.
f.4v-6v	Inhoudsopgave	Die Tafel der Evangelischer Peerlen.
f.6v-9v	Voorwoord [Volgens Ampe door Gerard Kalckbrenner]	Die Voorrede. (<i>Inc.</i>) In desen boecke staen bescre-ven veel goede leeringen voor alle devoote men-schen (...)

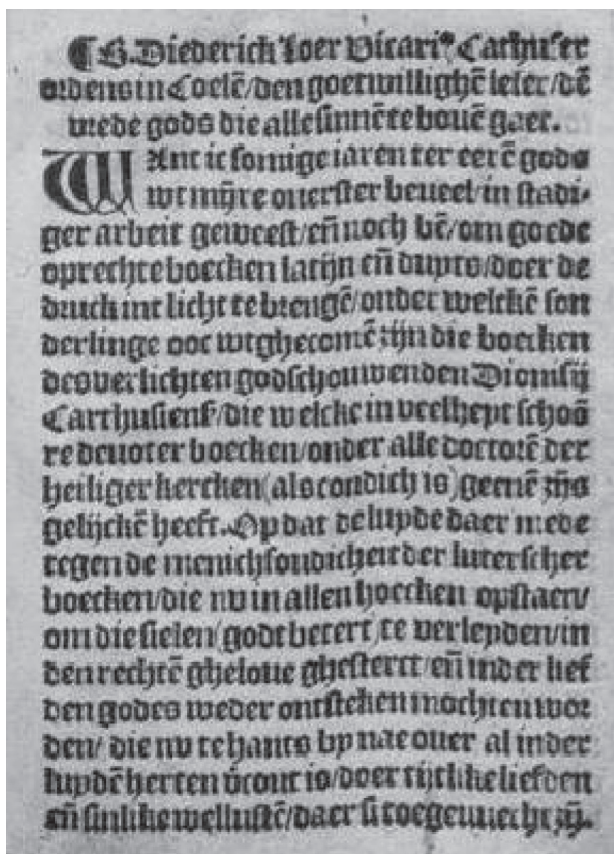
8 Gebruikte exemplaar: Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 1099 D 18.

f.10r-191v	Hoofdstuk 1-36	Margarita Evangelica. Een Evangelische Peerle / hoe wy onsen gheest / onse siele / <i>ende</i> onsen lichaem volcomelick met god vereenighen sullen / ende god lief hebben uut gansser herten / uut gansser sielen / uut ganssen gemoede / <i>ende</i> uut allen crachten.
f.191v-204r + 210v-211v	Hoofdstuk 37-38 [Volgens Ampe een 'Opdrachtbrief' door Gerard Kalckbrenner]	Dat .xxxvij. Capittel. Die devote siele dancket god dat si verlicht is / hoe si die fonteyn der godheit in hoer selven vinden / gebruiken <i>ende</i> bewaren sal. (<i>inc.</i>) O alre liefste ic heb vernomen van een van onsen pelgrims een alte bequamen inwendigen wech tot onsen conincricj (...). Dat xxxvij. Capittel Hoe wi dit boec eenvoldelic verstaen ende oefenen sullen. (<i>inc.</i>) Deze voorscreven materie <i>ende</i> oeffeninge zijn in sommige dinghen duck <i>ende</i> menichfoudelijc geroert.
f.204r-210v	Hoofdstuk 39	Dat .xxxix. Capittel. Vanden .vij. vrijen konsten op de .vij. woorden Christi te oefenen (<i>Inc.</i>) Die eerste konst is gehieten (...).
f.210v-211v	Naschrift [Volgens Ampe deel van de 'Opdrachtbrief' door Gerard Kalckbrenner]	God almachtich (...). Dese voorscreven materie (...).
f.212r-215r		Goede vermaninge om die werlt te versmaden ende god te dienen. (<i>Inc.</i>) Och mensch merct altijt wat gy doet (...).
f.215v-216r		Men leset dat sinte Bernart dese navolgende punten gemaect heeft op die .vij. dootsonden. (<i>Inc.</i>) Dat eerste punt / Teghen hoverdicheyte (...).
f.216r		Finis.
f.217v	Colofon	Geprent tot Utrecht opten hoec van sinte Mertens toorn / In die gulden Leew / Bi mi Jan Berntsz. Int iaer ons hteren (<i>sic</i> !) .xv. hondert ende .xxxv. Op sinte Michiels avont

Ampe onderscheidt in deze editie vier teksten van de uitgever en de veronderstelde inleider, respectievelijk Dirk Loer en Gerard Kalckbrenner. Die vier tekstdelen zal ik opnieuw onderzoeken (in bovenstaand schema zijn ze vet gemarkeerd). Het zal blijken dat de rol van Kalckbrenner volledig wegvalt.

1.2 Dirk Loer, 'Woord tot de lezer': verantwoording van de editie

In 1518 trad de Brabander Dirk Loer (ca. 1495, Stratum – 1554 Würzburg) in de Barbakartuize te Keulen in, en hij werd prior van de kartuize in Buxheim in 1543. In zijn voorwoord, dat expliciet op zijn naam staat, richt hij zich tot de lezer. Hij verklaart dat hij zich al jarenlang bezig houdt met de uitgave van boeken, en hij vermeldt er nadrukkelijk bij dat hij de nefaste invloed van Lutherse boeken wil tegengaan. Over de auteur van de *Peerle* zegt Loer niets:

Afb. 1 Peerle, editie 1535, f.2r, het begin van het 'Woord tot de lezer' door Dirk Loer (ex. Ruusbroecgenootschap 1099 D 18)

So is mi ooc dese navolghenden evangelische peerle oft margaryt te vooren gecomen, daer ick mi seer inne verblijt hebbe, ende dunct mij weerdich te wesen om allen goeden menschen ghemeyn te maken (f. 2v).

Toen hij de tekst van de *Peerle* in handen kreeg, besloot hij deze voor eenieder toegankelijk te maken. Het boek wijst de weg om de *alder costelicsten schadt ... (dat Godt selver is), te vercrijghen*. De tekst helpt om goddelijke wijsheid te verkrijgen, de innerlijke toegang tot God te vinden en Gods aanwezigheid te ervaren. Loer plaatst het boek in de traditie van Dionysius de Areopagiet, Bernardus en Dionysius de Kartuiser: *heilige doctoren vanden inwendigen leven*. Het boek is bedoeld voor wie deze hoge leer kan begrijpen; wie daartoe niet in staat is, moet het ongelezen laten.

Over Loer en zijn 'Woord tot de lezer' zegt Ampe dat hij 'zijn uitgave zeer vaag en algemeen voor(stelt), zodat wij moeten besluiten, dat hij over geen rechtstreekse gegevens over de Schrijfster beschikt'. Deze constatering van Ampe acht ik juist.

1.3 *Die voorrede, door Gerard Kalckbrenner?*

Ondanks dat de editie alleen zekerheid verschaft over Dirk Loer als auteur van het ‘Woord tot de lezer’, is volgens Ampe de bijdrage van Gerard Kalckbrenner aan de editie groter en belangrijker. Kalckbrenner (1494-1566) was net als Loer een Keulse kartuizer afkomstig uit de Lage Landen. Hij besteedde een groot deel van zijn tijd en energie aan het stimuleren van kringen van vrome vrouwen in de Lage Landen. Een goed voorbeeld is de kring rond Maria van Hout uit Oisterwijk.⁹ Kalckbrenner was betrokken bij enkele editieprojecten van de Keulse kartuizers.¹⁰ Een van die projecten was, volgens Ampe, deze eerste editie van de *Peerle*.

Na de inhoudsopgave volgt de *Voorrede*; een tamelijk uitvoerige, anonieme inleiding (eerder dan een ‘voorwoord’). Ampe betoogt apodictisch dat de *Voorrede* door Gerard Kalckbrenner is geschreven.¹¹ Hij verwijst naar zijn eerdere studie over het aandeel van Kalckbrenner in andere drukken om hier het auteurschap als vaststaand en onbetwifelbaar feit voor te stellen (Ampe 1968: 21-22). In het betreffende (moeilijk te doorgronden) artikel baseert Ampe zich echter mijns inziens op arbitraire stilistische en tekstgenetische argumenten, waarbij zijn redeneringen steeds tot attributies aan Kalckbrenner leiden.¹² Vanwege de stelligheid van zijn betoog – waarvan de conclusies zonder meer in de inleiding bij de *Tempel* werden opgenomen – heeft de voorstelling van Ampe breed ingang gevonden.¹³

Maar wat voor tekst is de *Voorrede* eigenlijk, en wat voor informatie over de herkomst ervan geeft de editie prijs? Ampe heeft de onduidelijkheid hierover vergroot door te beweren: ‘De *Voorrede*, waarvan de *Peerle* 1535 slechts het tweede deel weergeeft, maar die in haar geheel oorspronkelijk moet heten, moeten wij als het werk van (...) Gerard Kalckbrenner herkennen’ (Ampe 1968: 21). Ampe beweert zeker te weten dat de *Voorrede* in de editie 1535 onvolledig is. Hij meent dat de volledige tekst van de *Voorrede* pas werd gebruikt in de editie van de ‘grote’ *Peerle* (hierover later meer).

In dezelfde alinea formuleert Ampe een reeks onbewezen veronderstellingen: ‘Het in de *Voorrede* zakelijk en nuchter gehouden pleidooi veronderstelt een grote vertrouwdsheid van de opsteller met de *Peerle*-leer, alsook een nauw contact tussen hem en de Schrijfster zelf, zodat wij achter deze anonieme verdediging de levende figuur van de kartuizer moeten zien, die actief en beveiligend kon optreden, omdat hij persoonlijk over haar was ingelicht’ (Ampe 1968: 21). Al deze assumpties zijn gebaseerd op de genoemde wankelende bewijsvoering over de inbreng van Kalckbrenner.

In zijn onvoltooide studie van de *Peerle* kondigt Ampe herhaalde malen een bespreking van het auteurschap van de *Voorrede* aan, maar het betreffende deel van de studie kwam nooit tot stand. Op één plaats laat Ampe zich ontvallen dat

9 Kettenmeyer 1929; Willeumier-Schalijs 1993; Christensen 1998; Christensen 2008.

10 Chaix 1981: vol. 2: 540-42.

11 Zijn analyse van de structuur van de *Peerle* vinden we in zijn inleiding bij de editie van de *Tempel*; Ampe 1968: 20-25.

12 Ampe 1966b, i.h.b. 264-275. De bewijsvoering is dermate complex en uitvoerig dat deze omstandige exegese behoeft en zich niet gemakkelijk laat samenvatten. Ik verwijs daarom voor de precieze redenering naar het artikel.

13 Ook ikzelf heb eerder de opvattingen van Ampe als vaststaand feit beschouwd: ‘Gerard Kalckbrenner, schreef een opdrachtbrief, een inleiding en een epiloog’; Schepers 2008: 302.

de *Voorrede* werd geschreven door de ‘Medepelgrim’, een anoniem persoon die in de analyse van Ampe de rol van Kalckbrenner blijkt te hebben overgenomen: ‘Hier hebben wij *Die voorrede*, die de “Medepelgrim” opstelde om het werk van de Schrijfster aan de lezers voor te stellen en te verdedigen’. Aan een bespreking van de ‘Medepelgrim’ kwam Ampe niet toe. Als betrokkene bij de *Peerle*-editie van 1535 werd Kalckbrenner door Ampe stilzwijgend aan de kant geschoven en hij komt in de studie nauwelijks nog voor.

Over de auteur van de *Voorrede* (en de *Peerle*) vernemen we niets in de tekst zelf. In principe is onzeker of de *Voorrede* van de auteur van de *Peerle*, van Dirk Loer, of van nog iemand anders stamt. Er is geen ‘ik’ en geen specifiek publiek: *In desen boecke staen bescreven veel goede leeringhen voor alle devote menschen die daer begheeren te comen tot een volmaect leven* (f. 6v-7a). Een voorzichtige indicatie dat de tekst door een andere inleider dan de auteur werd geschreven, is misschien de zin: *Ende want dat principael punt deses tractaets op die innicheyt des gheest staet om abstract te werden van allen gheschapen dinghen*. De toon van de zin is gedistantieerd en evaluatief. Anderzijds mag de Latijnse vertaling van de *Peerle* misschien enig gewicht hebben, die de *Voorrede* een *Praefatio auctoris* noemt.¹⁴ Uiteindelijk is er in de *Voorrede* niets wat voor of tegen de *Peerle*-auteur of Dirk Loer als schrijver pleit. Die kwestie moet onbeslist blijven. Ik acht het wel zeker dat Kalckbrenner dit tekstdeel *niet* schreef (deze overtuiging ontstond langzamerhand door de analyses die hierna nog zullen volgen).

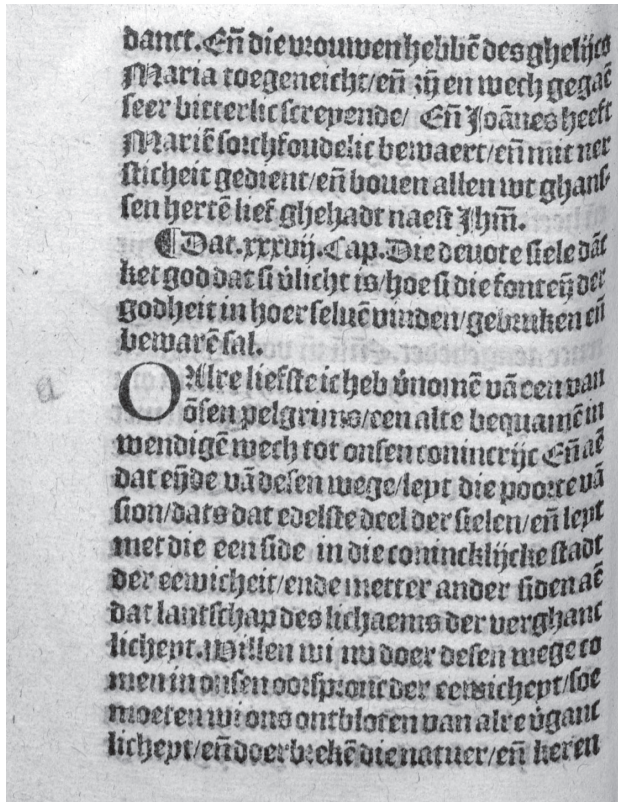
Het doel van de tekst is verwoord in de bovenvermelde zin: De devote mensen die daartoe in staat zijn moeten zich in hun innerlijk (in *die innicheit des gheests*) volledig afkeren (*abstract .. werden*) van de geschapenheid. Het boek biedt instructie en oefeningen voor wat het innerlijke leven (*den inwendighen leven*; f.7v), het contemplatieve leven (*dat contemplerende leven*; f.7v) of het schouwende leven (*dat scouwende leven*; f.9r) wordt genoemd. Dit innerlijke leven vereist afgescheidenheid van de wereld (*verlatenheyt*; f.8r, *gelatenheyt*; f.9r). De auteur benadrukt dat dit leven geenszins strijdig is met de vereisten van het religieuze leven (*gheestelicke disciplijne*; f.8v) of het werkende leven (*werckelijcke leven*; f.8v). Uiteindelijk wordt duidelijk dat het beoogd publiek uit mensen bestaat die onder een regel leven. Wanneer zij het innerlijk leven juist beleven, doen zij dit *Tot meerder lof hoerer regulen* (f.9v). De herhaaldelijk vermelde devote lieden lijken dus een subcategorie van reguliere religieuzen te vormen.

1.4.1 Hoofdstuk 37, 38: ‘Opdrachtbrief’ door Gerard Kalckbrenner?

We komen bij het voor Ampes interpretatie cruciale tekstdeel. Met stelligheid noemt hij de hoofdstukken 37 en 38 (f.210v-211v) het eerste deel van een ‘Opdrachtbrief’ door Gerard Kalckbrenner (het ‘tweede deel’ volgt pas na hoofdstuk 39). Er bestaat geen aanleiding, inhoudelijk noch formeel, om Ampes voorstelling van zaken te volgen.

¹⁴ *Margarita evangelica (...) in IIII. Libros divisus, nunc vero primum aeditus Latine*, Keulen, Melchior Novesianus 1545; f. 11: *Praefatio auctoris in libros sequentes. Dominus noster* (ex. Ruusbroecgenootschap, 1099 E 27).

Afb. 2 Peerle, editie
1535, f. 191v, het begin van
hoofdstuk 37 (ex. Ruus-
broecgenootschap 1099 D
18)

Op geen enkele manier is hoofdstuk 37 gemarkeerd ten opzichte van de overige hoofdstukken. Aangezien het hoofdstuk ook geen paratekstuele opmerkingen bevat, is het voor de lezer onmogelijk om dit hoofdstuk anders waar te nemen dan de voorgaande hoofdstukken. Het is ook onmogelijk om de tekst spontaan als een ‘Opdrachtbrief’ te begrijpen, en al helemaal niet als een tekst van Gerard Kalckbrenner, die immers in de hele druk niet wordt genoemd. Ampe zag dit anders. Ik citeer de volgende frappante alinea: ‘Overtuigd als hij was van de beproefde vroomheid der Schrijfster en van de verheven leer harer geschriften, kwam Kalckbrenner er rond 1530 toe, de verantwoordelijkheid op zich te nemen om haar werken binnen bepaalde kringen te verspreiden. Zijn getuigenis kan naar buiten zeer bedekt lijken, maar zijn diepgaande vertrouwdheid met de Schrijfster blijkt uit de “Opdrachtbrief” aan zijn lezerskring, die aan het eind van de *Peerle*-tekst wordt afgedrukt, en waarin wij een zeer persoonlijke ervaring horen doorklinken’ (Ampe 1968: 21). Vervolgens citeert Ampe uit de eerste regels van dit hoofdstuk, waarvan ik het begin gedeeltelijk weergeef:

Dat xxxvij Capittel. Die devote siele dancket god dat si verlicht is hoe si die fonteyn der godheit in hoer selven vinden, gebruiken ende bewaren sal.

O Alre liefste, ic heb vernomen van een van onsen pelgrims een alte bequamen inwendigen wech tot onsen conincric. (...) Willen wi nu doer desen wege comen in onsen oorspronc der eewicheit, soe moeten wi ons ontbloten van alre vergandlicheyt ende doerbre-

*ken die natuer ende keren / in desen weghe inden binnensten gront der sielen ende gaen
doer die poorten van Sion, als dese pelgrim seyt. Want den is hem seer wel bekend, want hi
is den coninc seere heimelic ende houdt alle daghe sprake met hem, de daer is dat opperste
goet overmits welcken hi seer doerluchtich is ende claer, so dat hi ons mede verlicht hevet
doer zijn nieuwe tijdinghe ende blijde boetschap die hy ons van hem brenghet* (191v-192r).

Ampe hoopte vermoedelijk zozeer iets over de auteur van het boek te ontdekken, dat hij de 'ic' uit dit hoofdstuk – zonder enige aanleiding – als het 'ik' van Gerard Kalckbrenner interpreteerde, met als gevolg dat 'de pelgrim' als de auteur van de *Peerle* kon worden voorgesteld met wie Kalckbrenner in intieme betrekking stond. Ampes lectuur van de eerste zin vormt de basis voor al zijn beschouwingen over de 'diepgaande vertrouwdheid' van Kalckbrenner met de schrijfster. Ampe leest de zin zo (*O Alre liefste, ic heb vernomen van een van onsen pelgrims*): Kalckbrenner spreekt de leden van de mystieke gemeenschap aan waartoe zowel de schrijfster als hijzelf behoren: 'O allerliefsten'. Hij vervolgt: ik, Kalckbrenner, heb van een lid van onze 'pelgrim-gemeenschap', namelijk de schrijfster, een zeer heilzame, innerlijke weg ontvangen om ons innerlijk koninkrijk te bereiken, te weten het boek *Die evangelische peerle* zelf.

Er is niets in de tekst van de 'Opdrachtbrief' wat tot deze interpretatieve hinkstap-sprong van Ampe aanleiding geeft. Er is zelfs een krachtige indicatie tegen de validiteit van Ampes interpretatie. Op vele plaatsen in dit hoofdstuk wordt aan de persoon van de pelgrim gerefereerd met mannelijke persoonlijke voornaamwoorden. Hij wordt bovendien vaak aangeduid met het ondubbelzinnige 'vriend', waardoor de mogelijke ambiguïteit van 'pelgrim' tot eenduidigheid wordt gereduceerd. Ampe heeft dit obstakel voor zijn interpretatie van deze persoon als de schrijfster gebagatelliseerd. Hij interpreteert alle gegevens in het licht van de mededeling in de editie van 1542 dat de auteur een vrouw zou zijn. Ampe stelt daarom boudweg dat we op alle plaatsen waar 'vrient' staat 'vriendin' mogen lezen, en dat het woord 'pelgrim' telkens op de vrouwelijk auteur slaat.¹⁵ Een verantwoording voor het luchthartig opzijschuiven van dit onoverkomelijke filologische probleem wordt niet geleverd.

Nadat Ampe zijn drieledige interpretatieve sprong had gemaakt, stond voor hem vast dat Kalckbrenner de auteur van de *Peerle* zeer goed kende en ons veel meer over haar had kunnen vertellen als hij dat had gewild. Op deze manier heeft Ampe een verklaring voor het gebrek aan informatie gepostuleerd die veel weg heeft van een complottheorie: ze weten wel alles (Kalckbrenner en Loer) maar ze vertellen het ons niet!

Na Ampes met aplomb geponeerde interpretatie van 'ic' en 'Pelgrim' als Kalckbrenner en Schrijfster van de *Peerle*, komt het dan ook als een grote verrassing dat Ampe in zijn onuitgegeven studie precies dit deel van zijn betoog heeft herzien. Hij verschaft geen verantwoording bij zijn nieuwe inzicht en zijn eerdere overtuiging wordt niet vermeld. Ampe beschouwt de 'ic' nu als een 'Medepelgrim', maar hij volhardt in zijn interpretatie van de 'Pelgrim' als de schrijfster.

¹⁵ cf. Ampe 1968: 21-24. In hoofdstuk 37 komt de term *vriend* tienmaal voor; de term *vriendin* daarentegen nooit.

1.4.2 Hernieuwde lezing van hoofdstukken 37 en 38

Bij de eerste zin van hoofdstuk 37 moeten we de interpretatie van Ampe vergeten en onbevooroordeeld lezen wat er staat: *O Alre liefste, ic heb vernomen van een van onsen pelgrims een alte bequamen inwendigen wech tot onsen conincricj*. De aanspreking *O alre liefste* is in de *Peerle* gangbaar, zij het bijna steeds als aanspreking van God. Het gebruik van de term zoals hier, waarbij geestverwanten worden aangesproken, is zeldzaam. Dat gebeurt alleen in hoofdstuk 35, waar het subject zich op vergelijkbare wijze tot geestverwanten richt: *O mijn alre liefste, oft ghi hoort die stemme des here van binnen (...) hoe swaer oft hoe hert ... dat het ons ooc dunct... Want hoe ons dit duncket swaerder te wesen, hoe dattet een seekere teyken is, dat wy opten rechten wech zijn* (f.165r). Dit roept de vraag op waarom Ampe een onderscheid maakte tussen de ‘*wi*’ uit hoofdstuk 35 (de auteur en haar kring) en de ‘*wi*’ uit hoofdstuk 37 (Kalckbrenner en zijn kring). Met andere woorden: waarom wordt hoofdstuk 37 anders gecategoriseerd dan hoofdstuk 35?

In het eerste deel van hoofdstuk 37 verklaart de ‘*ic*’ de leer van de pelgrim. Kernbegrip daarbij is het woord *fonteyn*, dat in een paar bladzijden achtmaal is gebruikt. In het tweede deel van het hoofdstuk (vanaf midden f.194v) richt de ‘*ic*’ zich tot God om hem te danken voor de leer die hij heeft ontvangen. Die leer wordt puntsgewijs beschreven, waarbij steeds wordt vermeld dat God dit heeft geleerd door zijn ‘vriend’. Zo worden tien punten opgesomd, en tienmaal wordt de ‘vriend’ genoemd. Ampe meent dat in al deze gevallen ‘vriend’ als ‘vriendin’ mag worden begrepen. Naar mijn mening staat er niets in de weg om de ‘*ic*’ als de auteur van de tekst te begrijpen.¹⁶

Hoofdstuk 38 vertoont wél paratekstuele kenmerken. Met name de eerste zin: *Dese voorscreven materie ende oeffeninge zijn ... duck ende menicfoudelijc geroert* is duidelijk reflectief en evaluatief (f.198v). Het is opnieuw niet duidelijk of de auteur van de *Peerle* dit schreef of iemand anders, maar de innerlijke bekendheid met de diepere bedoeling van de tekst die uit het vervolg van de zin blijkt, lijkt voor de auteur van de *Peerle* te pleiten. Niet veel verder merkt de schrijver andermaal op dat een bepaald punt veelvuldig is behandeld: *Ende ooc so is in dese voorscreven oeffeninge duck geseyt...* (f.199v). Het hoofdstuk draait uit op een waarschuwing tegen valse ledigheid: tegen de misvatting dat een werkzaam en deugdzaam leven niet meer nodig zou zijn omdat men slechts God in zichzelf hoeft te laten werken.

Net zoals bij hoofdstuk 37 is de doorleefde kennis van de leer van de *Peerle* opvallend. Langzamerhand wekt dit het vermoeden dat in deze hoofdstukken nog steeds de auteur van de *Peerle* aan het woord is. Maar de mogelijkheid bestaat evenzeer dat de verhouding tussen ‘*ic*’ en pelgrim integraal is overgenomen uit een andere tekst of ten minste is ontleend aan een andere context. Speculaties over de aard en herkomst van de pelgrims-context ontvangen een nieuwe impuls door de studie Anna Dlabáčová naar *Profytelycke ende scoen pelgrimagie*.¹⁷ Dlabáčová

¹⁶ Hopelijk zal het aanstaande computationele stilometrische onderzoek door Renske van Nie van *Tempel*, *Peerle* en *Arnhemse mystieke preken* op objectieve basis niet alleen de relatieve stilistische afstand van deze teksten tot elkaar maar ook de intra-tekstuele coherentie van de afzonderlijke teksten bloot kunnen leggen. Idealiter wordt zo zichtbaar of de Inleiding en de hoofdstukken 37 en 38 van dezelfde auteur stammen als de rest van de *Peerle*.

¹⁷ Dlabáčová 2011.

stelde vast dat er tekstuele correspondenties bestaan tussen wat zij nog de *Opdrachtbrief* noemde (mogelijk van Kalckbrenner) en de *Profytelycke pelgrimagie*.¹⁸

1.5 'Naschrift': 'Epiloog' door Gerard Kalckbrenner?

De korte tekst op f.211r/v is een afsluitende tekst die ook typografisch is gemarkeerd. Ampe beschouwde dit als een afsluitend deel van de 'Opdrachtbrief'. De eerste zin begint zoals hoofdstuk 38 met de frase: *Dese voorscreven materie ende oeffeninghe*. De verleiding bestaat om te denken dat beide teksten van dezelfde auteur moeten zijn, maar juist het formulaire karakter ervan maakt dat de frase niet persoonsgebonden is. Het karakter van de rest van het tekstje moet in vergelijking met hoofdstukken 37 en 38 bestudeerd worden. Van Kalckbrenner is er opnieuw geen spoor, en ik meen dat we inmiddels van hem afscheid mogen nemen als gegadigde. De eerste paragraaf lijkt over de auteur van de *Peerle* te gaan. Maar is dat wel zo?

Dese voorscreven materie ende oeffeninge is uuten heylighen gheest ende uut eygen ondervondenheyt gheleert van een verluchten mensche die dit selve wel vijftich jaer geoefent heeft so dat hi by der hulpe ende gracie van god eenen groten voortganc der duechden vercreghen hevet, als zijn dagelijcsche uutwendighe wandringhe ende leven wel uutwijst, dat hi is een mensche na den herten gods ende wort vanden gheest gods gheregeert (f.211r).

Opnieuw is er sprake van een 'hi'. In het vervolg van de tekst wordt 'hi' nog tweemaal gebruikt, (met daarmee verbonden 'zijn' en 'hem'). Het lijkt verdedigbaar dat deze verwijzing op de pelgrim/vriend slaat, waarnaar in de voorgaande hoofdstukken steeds is verwezen. Het is hoe dan ook niet zeker of deze terugblik op de auteur van de *Peerle* betrekking heeft. Indien dat wel het geval zou zijn, dan gaat de schrijver van dit naschrift er blijkbaar niet van uit dat de auteur een vrouw is, zoals uit de editie van 1542 zou blijken (of hij kent de auteur wel, en dat is een man).¹⁹

Na enkele weinig specifieke lofwoorden over de tekst, eindigt dit 'Naschrift' met een curieuze frase, die een complexe werkelijkheid achter de totstandkoming van de tekst doet vermoeden:

Ende isser wat gescreven dat yemant mishaget, die toeschrijve dat der eenvoudigher simpelheit ende ongeleertheit der geenre diet voort over ghescreven hebben. Want dit staet al tijt tot verbeteringhe der prelaten ende doctoren dien god zijne heylighe kerstelicke kercke te regieren bevolen hevet, onder welcker gehoersamheit wi doer die gracie gods leven ende sterven willen. Amen (f.211v).

18 Dlabáčová (2011: 13) stelt terecht dat 'pelgrimspiritualiteit' in de *Profytelycke pelgrimagie* vanzelfsprekend het centrale thema is en dat dit in de *Peerle* verder ontbreekt. Om die reden zou het mogelijk zijn dat de *Peerle* aan *Profytelycke pelgrimagie* ontleent. Tegen die mogelijkheid pleit het feit dat in *Peerle*-hoofdstuk 37 veel meer leerstukken van de pelgrim zijn beschreven (tien) dan in de *pelgrimage* (circa vier). In de *pelgrimage* eindigt de betreffende paragraaf bovendien met de zin: *Dese leeringen ende veel meer andere heeft my u vrient, onse mede pelgrom Jhesus, gheleert ende onderwesen...* (f. 57v; Dlabáčová 2011: 52). Het lijkt me daarom aannemelijker dat de *Pelgrimage* aan de *Peerle* ontleent, of dat beide teksten aan een gemeenschappelijke brontekst ontleen. Die mogelijkheid is reëel. Het is immers onwaarschijnlijk dat de pelgrimstekst in de *Peerle* oorspronkelijk is, aangezien pelgrimsspiritualiteit de *Peerle* verder vreemd is.

19 Ik ben me ervan bewust dat het in principe zelfs onzeker is dat een vrouw de tekst schreef. Toch acht ik dit voorshands wel aannemelijk.

Vanuit welk perspectief wordt er gesproken over degenen die fouten – kopiïstenfouten en/of inhoudelijke fouten – bij het schrijven hebben gemaakt? Aangezien de tekst de laatste schakel is in een keten van kopiïsten (*der geenre diet voort over ghescreven hebben*), en omdat blijkbaar een breed publiek wordt aangesproken, lijkt voor de hand te liggen dat deze tekst inderdaad voor de druk werd geschreven, maar het is evenzeer mogelijk dat een kopiïst(e) dit als afsluiting van een tekst schreef. Het perspectief van de ‘ik’, dat een reeks van afschriften doet vermoeden tussen de huidige en de oorspronkelijke tekst, suggereert dat er geen rechtstreekse band tussen het subject van deze tekst en de auteur van de *Peerle* bestond. In dat geval zou het subject van dit naschrift immers niet over vele tussenliggende fases hoeven te spreken. Mijn conclusie is dat niet valt te zeggen of de uitgever of een kopiïst(e) dit naschrift schreef. De karakteristieken die van de auteur worden gegeven (vijftig jaar ervaring, inspiratie van de Heilige Geest, prijzenswaardig innerlijk en uiterlijk leven) zeggen hoe dan ook niets specifiek over zijn of haar individualiteit.

1.6 *Nieuwe voorstelling van de structuur van de Peerle-editie 1535*

Het veronderstelde aandeel van Kalckbrenner in de *Peerle*-editie van 1535 kan integraal worden geschrapt. De tekst waaraan Ampe de meeste informatie ontleende over de verhouding tussen de auteur en de veronderstelde intimus Gerard Kalckbrenner, omvat de hoofdstukken 37 en 38, en deze wordt door Ampe aangeduid als ‘Opdrachtbrief’. Ik meen dat er geen aanleiding bestaat om deze hoofdstukken als parateksten te beschouwen, en er is dus geen reden om Kalckbrenner in verband te brengen met Voorwoord en Nawoord.

Bladen	Structuurelementen	Tekst
f.1r	Titel + Ondertitel	<i>Margarita Evangelica</i> . Een devoet boecxken geheeten Die Evangelische Peerle
f.2r.-3v	Dirk Loer, Woord tot de lezer, verantwoording	<i>Broeder</i> Diederick Loer Vicarius Cathuser ordens in Coelen / den goetwillighen leser
f.6v-9v	Voorwoord, door Dirk Loer of de auteur	Die Voorrede. (Inc.) In desen boecke staen bescreven veel goede leeringen voor alle devoote menschen (...)
f.10r-210v	Hoofdstuk 1-39	<i>Margarita Evangelica</i> . Een Evangelische Peerle / hoe wy onsen gheest / onse siele / ende onsen lichaem volcomelick met god vereenighen sullen
f. 210v-211v	Naschrift, door de auteur, de kopiïste of Dirk Loer	God almachtich (...). Dese voorscreven materie (...).
f.217v	Colofon	Geprent tot Utrecht opten hoec van sinte Mertens toorn / In die gulden Leew / Bi mi Jan Berntsz. Int iaer ons hteren (<i>sic</i> !). xv. hondert ende .xxxv. Op sinte Michiels avont

Dit leidt tot een vergaande vereenvoudiging van de structuur van de *Peerle* (ik beperk me hierbij tot de besproken elementen).²⁰ Deze nieuwe voorstelling is in overeenstemming met de feiten (typografisch en inhoudelijk) van de editie. Het werk van de zestiende-eeuwse uitgever en drukker wordt meer op waarde geschat. Het zou vreemd zijn wanneer we hoofdstukken 36 tot 39 anders zouden moeten begrijpen dan hoe ze zijn gepresenteerd.

1.7 Informatie over de auteur en de editeurs in de *Peerle*-editie 1535?

Wanneer we ons houden bij de feiten van deze editie, dan blijkt dat het ‘Woord tot de lezer’ door Dirk Loer de enige paratekst is waarbij de editie expliciete informatie verschaft.

De tweede paratekst is de *Voorrede*, maar de editie zegt niets over de auteur ervan. Onzeker is zelfs wie die tekst schreef: Dirk Loer of de auteur van de tekst zelf.

De derde paratekst is het ‘Naschrift’. Ook hiervan is het auteurschap onzeker, en het is bovendien onduidelijk of de tekst eigenlijk wel over de auteur van de *Peerle* spreekt. Indien dat inderdaad het geval zou zijn, dan is dit het enige tekstdeel dat iets over de auteur zegt. De betreffende informatie is echter tweedehands en onspecifiek. Verderop zal blijken dat de mededelingen in het ‘Naschrift’ (en daarmee die in de *Voorrede*) niet op de auteur van de *Peerle* betrekking hebben²¹. Uiteindelijk blijkt dat editie van 1535 niets over de auteur van de *Peerle* zegt.

2 De ‘kleine’ *Peerle* uit 1536

De tweede druk van de ‘kleine’ *Peerle* verschijnt in 1536 bij Cock in Antwerpen.²² De uitgever is opnieuw Dirk Loer. De tekst is dezelfde als die in de druk van 1535, met dien verstande dat de taal is verbrabantst.

3 De ‘grote’ *Peerle* uit 1537/8

In 1537/38 verschijnt opnieuw een editie van *Die evangelische peerle*, maar nu in een versie die in hoge mate verschilt van de versie in de eerdere twee edities.²³ De uitgever is opnieuw Dirk Loer. Aangezien deze tekst vooral veel omvangrijker is, wordt de versie in de literatuur gemakshalve de ‘grote’ *Peerle* genoemd. Zo betitelde Dirk Loer de tekst overigens zelf ook al. De ‘grote’ *Peerle* bestaat uit drie boeken met respectievelijk 53, 56 en 58 hoofdstukken, terwijl de ‘kleine’ *Peerle* slechts 39 hoofdstukken in één boek omvatte.

²⁰ De bladvullende teksten op f. 212-216 blijven ook hier buiten beschouwing.

²¹ Zie de analyse van de ‘grote’ *Peerle* in 1542.

²² *Margarita Evangelica: een devoet boeckcxken geheeten die Evangelische Peerle*, Simon Cock, Antwerpen, 1536.

²³ *Die grote evangelische Peerle*, Henrick Peetersen van Middelburch, Antwerpen, 1537/38 (gebruikte exemplaar Antwerpen, Museum Plantin Moretus (Fotocopie in bibliotheek Ruusbroecgenootschap, sign. 1107 B 7). Op het titelblad en in het colofon worden verschillende dateringen gegeven, resp. 1537 en 1538.

3.1. *Structuur van de editie*

Bladen	Structuurelementen + categorisering Ampe	Tekst
f.1r	Titel	<i>Die grote evangelische Peerle</i>
	Ondertitel	vol devoter gebeden / godlijcker oeffeninghen / ende geesteliker leeringhen / hoe wij dat hoochste goet (dat God is) in onser sielen sullen soecken ende vinden / ende uut alle onse crachten lief hebben / ende besitten / Nu eerstwerf in dye druck gebracht door die Cathuser tot Cuelen
f.1v-2v	Dirk Loer, Woord tot de lezer, verantwoording	Broeder Dierick Loer Vicarius vander Cathuyser oorden tot Cuelen (...)
f.3r-4v	Voorwoord [Volgens Ampe door Gerard Kalckbrenner]	Dye voorreden des boecx. (<i>Inc.</i>) Die rechte wech der Evangelischer volcomenheyt dye onse Heere Jesus Christus met sinen heyligen leven ende lijden ons voorgaen heeft (...)
f.5r-	Tekst <i>Peerle</i>	(<i>f. A5r</i>) Dat eerste deel (...); (<i>f. L1v</i>) Dat ander deel (...); (<i>f. P4r</i>) Dat derde deel (...).
f.232v-236r + 236r-239r + 239r/v	Hoofdstuk P III 56-58 [Volgens Ampe een 'Opdrachtbrief' door Gerard Kalckbrenner]	Hoe die devote siele danct gode datse verlicht is hoe si die fonteyn der godheit in haer selven vinden gebruycken ende bewaren sal. Capittel .lvi. (<i>inc.</i>) O alder liefste ic heb vernomen van een van onsen pelgrims een alte bequamen inwendigen wech tot onsen conincrijk.
		Hoemen dit boeck eenvudelick sal verstaen / ende oeffenen. Dat .lvij. Capittel. (<i>inc.</i>) Dese voorschreven materie ende oeffeninghe zijn in sommige dinghen dicwils gheroert (...)
		Dit is die besluytinge van desen boecke. Capittel lvij. (<i>inc.</i>) God almachtich sonder wiens gracie ende genade wij nyet en vermogen (...)
f.239r-240r	Naschrift [Volgens Ampe een 'Epiloog' door Gerard Kalckbrenner]	Dese voorschreven materie ende oeffeninge is uut den heyligen geest (...).
f. 240r/v	aflaatbrief van wijbisschop Laurentius van Herten uit 1537	Dat .xxxix. Capittel. Vanden .vij. vrijen konsten op de .vij. woorden Christi te oefenen (<i>Inc.</i>) Die eerste konst is gehieten (...).
f. 241r	Inhoudsopgave	Dat inhoudt des boeckx. Dye tafele.
F.217v	Colofon	Gheprent Thantwerpen binnen dye camerpoorte inden Mol / by my Hendrick Peeters van Midelburch / int Jaer ons heeren D.(<i>sic</i>) ccccc. ende xxxviij.

3.2.1 Dirk Loer, ‘Woord tot de lezer’: verantwoording van de editie

In zijn ‘woord tot de lezer’ bouwt Dirk Loer voort op de tekst die hij schreef voor de *Peerle*-editie van 1535, en hij voegt daaraan een aantal elementen toe. Het belangrijkste is dat hij een uitgebreide verklaring geeft voor het feit dat hij nu plotseling een totaal andere versie aan het publiek presenteert. Dit tekstdeel vervangt het vroegere, nu achterhaalde verslag van zijn kennismaking met de ‘kleine’ *Peerle*:

Onder menigerley devote boecken, Latijn ende Duytsce, die ic door die hulpe Gods uut miner overster beveel binnen dye naeste .vij. oft .viij. voorleden jaren door die druck int licht gebracht hebbe ter eeren Gods ende salicheyt der zielen, so is ooc uitgegaen een boecxken geheeten dye Evangelische Peerle, vol godliker leeringen om een heylich leven te verkrijgen ende onsen gheest, ziel ende lichaem in God te vereenighen ende over te setten. Welc boecxken van vele goeder menschen met groter begheerten gecocht ende ghelesen is, also dattet ander werf tot Antwerpen gedruet werdt. Ende als ic inder waerheyt anders niet en wiste dan dattet selven boecxken in hem selven volcomen waer, so is my nader hant dese grote Evangelische Peerle te handen comen, daer dat voorseit boecxken een stuc af is ende en is nyet meer (als nu claerlic blicket ende te sien is) van sommige Cappittelen hier ende daer uut deser groter Peerle getogen. Daer om wast my herteliken leet dat ic van dit originael rechte boeck te voren niet en wiste, opdat ict in siner rechter volcomenheyt hadde mogen laten uitgaen, oft te minsten die inwendige vierighe gebeden ende devote oeffeningen ende somige leeringen (die hier in staen ende dat beste deel wel mogen heeten dye int voorseyde eerste gedruete boecxken uitbleven zijn) daer by hadde mogen laten drucken. Mer want dat nu te laet is, so ben ic gebeden dese tegenwoordighe grote originael Peerle in haerder rechter formen allen menschen ghemeyn te maken. Dwelck ic so veel te liever gedaen hebbe, dat so veel costeliker zielen schat ende godlike wijsheit hier in waerlick verborghen is (f.1v).

De frappantste zinnen en frases zijn die waarin Loer te kennen geeft dat hij de precieze status van de vroegere tekst van de *Peerle* niet kende: *ic inder waerheyt anders niet en wiste; ... nader hant; ... Daer om wast my herteliken leet dat ic van dit originael rechte boeck te voren niet en wiste; ... want dat nu te laet is*. Het feit dat Loer volledig verrast kon worden door een andere en veel uitgebreidere versie van de *Peerle* bewijst dat hij niet in nauw contact stond met de auteur. Het zou een merkwaardig geval van misleiding zijn door de auteur van de *Peerle* om Loer eerst de ‘verkeerde’ versie uit te laten geven, en hem enkele jaren later te overvallen met een uitgebreidere versie. Merkwaardig genoeg is deze simpele observatie naar mijn weten niet eerder gemaakt en werd de onverenigbaarheid van beide aspecten (intieme kennis van de auteur + plotseling stuiten op een andere versie) over het hoofd gezien.

3.2.2 Bijkomende informatie over de auteur door Dirk Loer?

In deze eerste editie van de ‘grote *Peerle*’ verschafft Loer opnieuw vage inlichtingen over de auteur in zijn ‘Woord tot de lezer’:

Dye dit boecxken gemaect hevet, is een notabel verlicht mensche, nyet alleen van geslachte, mer veel meer van duechden edel, wyens name inden boec des levens gescreven ende bekend moet wesen; ende is van joncx op tot inder outheyt in dit geestelic leven wel

geprobeert, ende heeft dit uut eyghen ondervondenheyt beschreven. Daer om en is daer niet aen te twijfelen dit boec en is uut den heyligen gheest ghemaect tot veel menschen salicheyt (f.2r).

De passage is volmaakt te begrijpen wanneer we er vanuit gaan dat Loer nog steeds niets over de auteur wist. We stellen vast dat de passage goeddeels dezelfde elementen bevat als de *epiloog* van de ‘kleine’ *Peerle*, en vrijwel zeker is deze tekst een variant daarop, die zonder bijkomende informatie werd opgesteld. In deze versie zijn de elementen: ‘**edel van geslacht en van deugden**’, lange ervaring, inspiratie van de Heilige Geest, prijzenswaardig innerlijk en uiterlijk leven.

Slechts één nieuw element is toegevoegd. De persoon waarop de passage betrekking heeft, is ‘edel’ van geslacht en van deugden. Ampe ging er bij zijn interpretatie van de gegevens in de editie 1535 vanuit dat Loer en vooral Kalckbrenner veel over haar wisten. Hij baseert zich hier op dezelfde vooronderstellingen en trekt vergaande conclusies. Daarom, schrijft hij, ‘moeten wij ze verstaan als een historisch bericht over de adellijke afkomst der Schrijfster’.²⁴ Naar mijn mening wordt hier slechts in het algemeen gezegd: het is een deugdzaam persoon van goede komaf. De betekenis van ‘edel’ mag in het Middelnederlands beslist niet tot ‘adelijk’ worden gereduceerd.

Ampe meent een tweede nieuw element te ontdekken. Hij stelt: ‘de naamsverzwijging wordt hier formeel uitgedrukt’.²⁵ Vermoedelijk doelt hij op: *wyens name inden boec des levens gescreven ende bekend moet wesen*. Daarmee wordt echter niets over de persoon gezegd; er wordt slechts de hoop uitgesproken dat hij of zij opgetekend is in het ‘boek des levens’, waarover in de Openbaring (Openb. 21:27) wordt gesproken. Wie niet in dat boek is genoteerd, zal de eeuwige zaligheid niet verwerven.

Aangezien de informatie over de persoon van de auteur in deze editie niet uitgebreider is dan in de editie van de ‘kleine’ *Peerle*, en omdat de informatie lijkt te zijn gebaseerd op de vroegere *epiloog*, lijkt de conclusie gewettigd dat Dirk Loer nog steeds niets concreets over de auteur wist.

3.3 *Die voorrede*

De *Voorrede* bestaat uit twee delen. Het tweede deel (iets meer dan de helft van de tekst) bestaat uit de licht aangepaste *Voorrede* uit de editie van de kleine *Peerle*. We zagen dat in die inleiding werd benadrukt dat het doel van de *Peerle* is om de mensen het innerlijke, contemplatieve leven te doen kennen. Voor die oude inleiding is nu een tekstdeel geplakt dat veel ascetischer en moralistischer van toon is. De auteur betoogt dat de *rechte wech der evangelischer volcomenheyt* in de huidige tijd bijna onbegaanbaar is geworden, doordat overal de ondeugd de kop opsteekt en mensen zich in zinnelijke genietingen verliezen (Ampe 1968: 25). De donkere, pessimistische toon van dit tekstdeel is moeilijk verenigbaar met het blijmoedig optimisme van het tweede, en het lijkt me daarom dat dit een compilatie van twee niet-verwante tekstdelen is.²⁶ Het pessimistisch-ascetische eerste deel heeft moeilijk te interpreteren raakvlakken met *De spiegel der volcomenheit*

²⁴ Ampe 1968: 26

²⁵ Ampe 1968: 26.

²⁶ Ampe meent daarentegen dat dit de oorspronkelijke vorm is van de *Voorrede* die al in 1535 door Kalckbrenner was geschreven, maar waaruit toen slechts het tweede deel werd gebruikt (Ampe 1968: 21).

die door de Keulse kartuizers werd uitgegeven, zoals door Ampe is aangetoond (Ampe 1966b: 264-79).

In deze uitgebreide *Voorrede* treffen we, evenals in de *Voorrede* bij de kleine *Peerle*, geen enkel gegeven over de auteur van de *Peerle* en/of van de *Voorrede* zelf aan.

3.4 *Hoofdstukken 56-58*

De laatste hoofdstukken van het derde deel van de *Peerle* (III 56-58) bevatten goeddeels dezelfde tekst als hoofdstukken 37 en 38 in de kleine *Peerle*. Ampe noemde dit een 'Opdrachtbrief' door Kalckbrenner, maar die voorstelling van zaken hebben we inmiddels verlaten.

We stellen enkele verschillen vast met de tekst in hoofdstukken 37 en 38 in de kleine *Peerle*. In de eerste plaats blijkt de tekst opnieuw te zijn gezet met een modernisering van de taal. Dit nieuwe zetsel is echter bepaald slordig: op een aantal plaatsen ontbreken frasen uit de vroegere versie. In één geval is er overduidelijk sprake van *Augensprung*.

Belangrijker is dat op een warrige en onvolledige wijze een redactionele ingreep is gepleegd. Deze is erop gericht om 'vriend' en 'pelgrim' met de bijbehorende mannelijke persoonlijke voornaamwoorden te veranderen in 'vriendinne' (met weglating van de persoonlijke voornaamwoorden). In hoofdstuk 37 (ed. 1535) werd viermaal door 'hi' en 'hem' naar de pelgrim verwezen; in hoofdstuk 58 (ed. 1537/8) treffen we die persoonlijke voornaamwoorden niet meer aan doordat enkele zinnen zijn geschrapt. Het woord 'vriend' werd doelbewust tienmaal gebruikt in hoofdstuk 37; in hoofdstuk 58 is dat viermaal veranderd in 'vriendinne', driemaal is 'vrient' blijven staan, en driemaal is 'vrient' door een editoriale ingreep verwijderd samen met bijbehorende persoonlijke voornaamwoorden.

Deze verschillen, die het gevolg zijn van een halfslachtige redactionele ingreep, tonen aan dat degene die de tekst voor deze editie samenstelde, geen idee had wie de verschillende partijen waren in deze hoofdstukken. Het was de uitgever niet duidelijk wie de 'pelgrim' was, wie de 'vriend/vriendinne', en wie de 'ik', en hij wist al helemaal niet wie de auteur was van de *Peerle*.

3.5 'Naschrift'

In het 'Naschrift' van 1537/38 is er weinig veranderd ten opzichte van dezelfde tekst in de editie 1535.

Ed. 1535: *Dese voorscreven materie ende oeffeninge is uuten heylighen gheest ende uut eygen ondervondenheyt gheleert van een verluchten mensche die dit selve wel vijftich jaer [ed. 1537/8: veel jaren] geoeffent heeft so dat hi by der hulpe ende gracie van god eenen groten voortganc der duechden vercreghen hevet, als zijn dagelijcsche uutwendighe wanderinghe ende leven wel uutwijst, dat hi is* [ed. 1537/8: dattet wel te mercken is dattet] *een mensche na den herten gods ende wort vanden gheest gods gheregeert* (f.211r).

Nog steeds is er sprake van een 'hij' (*hi*, *zijn*). Dit is overenigbaar met een vrouwelijke auteur, indien het zo zou zijn dat het 'Naschrift' over de auteur spreekt – wat in het geheel niet zeker is.

3.6 Conclusies

Een nuchtere analyse van voor- en nawerk in de editie 1537/8 leidt andermaal tot de conclusie dat er niets specifiek over de auteur wordt gezegd, en zelfs dat het aannemelijk is dat Dirk Loer geen enkele informatie over de auteur bezat. Door dat de mededelingen over de auteur in het 'Woord tot de lezer' hoogstwaarschijnlijk gebaseerd zijn op de informatie uit het *Nawoord* dat ook al in de editie van 1535 voorkwam, treffen we inhoudelijk gelijklopende informatie op twee plaatsen in de editie 1537/8 aan. Dit tekstje bevat geen feitelijke kennis, omdat Loer in 1537 duidelijk maakte dat hij zulke kennis in 1535 niet bezat.

De algemene conclusie luidt dat van 1535 tot 1537 de uitgever van de *Peerle* niets over de auteur van de *Peerle* wist.

4 De 'grote' *Peerle* uit 1539

De editie van de 'grote' *Peerle* uit 1539 bevat geen significante verschillen ten opzichte van de editie van 1537/8.²⁷

5 De 'grote' *Peerle* uit 1542

5.1 Een andere uitgever, nieuwe informatie over de auteur van de *Peerle*

De waterscheiding wat betreft informatievoorziening over de auteur, ligt niet tussen de 'kleine' en 'grote' *Peerle*, maar tussen de betrokkenheid bij de editie van Dirk Loer en Nicolaas van Esch. Zij geven respectievelijk in 1537/38 (en 1539) en in 1542 dezelfde tekst van de 'grote' *Peerle* uit.

Nicolaas van Esch (1507-1578), studeerde in Keulen en onderhield nauwe relaties met de kartuizers. Vanaf 1538 was hij begijnhofpriester in Diest maar verbleef nog regelmatig in Keulen. Hij was een van de belangrijkste inspiratoren van katholieke hervorming.

Van Esch maakt een nieuwe start in de editiegeschiedenis van de *Peerle*, zoals meteen op de titelpagina duidelijk wordt door de frase *Nu ten lesten wel gecorrigeert / ende vermeerderd / ende met schoonder letter correct gedrukt*.²⁸ De enige belangrijke *structurele* vernieuwing is dat het 'Woord tot de lezer' van Loer is vervangen door dat van Van Esch. In deze nieuwe tekst vinden we eindelijk informatie over de auteur, die er tevoren helemaal niet was. Het opschrift luidt: *Nicolaus van Ess Priester: den goetwillighen leser / Den ouden mensche uut te trecken / ende eenen nieuwen aen te doen / die nae Godt gheformt is*. De cruciale passage uit deze tekst geef ik hier in zijn geheel weer:

²⁷ *Die grote evangelische Peerle*, Henrick Peetersen van Middelburch, Antwerpen, 1539.

²⁸ *Dye groote Evangelische Peerle: vol devoter ghebeden / godlijcker oeffeninghen / ende gheesteliker leeringen / hoe wy dat hoogste goet (dat God is) in onser sielen sullen soecken ende vinden / ende uut allen onsen crachten liefhebben / ende besitten. Nu ten lesten wel gecorrigeert / ende vermeerderd / ende met schoonder letter correct gedrukt*, Antwerpen, Willem Vorsterman, 1542 (exemplaar Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 3114 A 1).

Afb. 3 Peerle, editie 1542,
f.1r: titelpagina]

Dit boeck is gescreven uut ingeven des heyligen geests ende uut eygen ondervondenheyt door een doechdelike maget, die van haere joecht tot in haer doot den coninc der glorien tot haeren bruydegom vercoren ende door lieve ende leet stantaftich gevolcht heeft. Sy woonde in haers vaders huys ende hadde in haer joncheyt eenen geestelijken vader gehoorsaemheit gelooft. Ende heeft met vasten, beden, waken ende ander penitentie haer lichaem gehoorsaem gemaect den geest ende also voortaan door veele scherper temptatien ende stricken des viants ende door menich bitter sterven, door crachtich wederstant ende vierich gebet, door die gratie gods veele passien ende aenvechtingen overwonnen ende vele duechden vercregen. Sy bleef dick veel dagen achtereen met god becommert ende met haeren gemoede god aenhangende dat si aldus uutwendigher dingen ende wercken leedich stonde ende nye op bedde en quaem, ende dat docht haer maer eenen dach oft ure geweest zijn. Ende want si reynicheit des herten altijt so scherp waernam, daer af was si so vol godlics lichts ende vruechden, dat si alle ander dingen vergat. Sy was also doorproeft met lijden, verachtinghe ende vervolginghe, als gout int vier, van geesteliken ende weerliken menschen. Maer hier in riep si aen die hulpe gods ende bleeft altijt stantaftich in desen verborghen wech ende al ghelijcken soet, goedertieren ende vrolic, ende badt god voor hen. Ic gheswijge dat inwendighe lijden ende cruyce dat si droech om die dwalinge der menschen ende die schaede der sielen; dat is godt alleen bekend wat si daerom leet. Sy ontfinck alle daghe ghemeynlick dat weerdige heylige sacrament ende dat op haers bruydegoms verdiensten ende na zijre begheerten. Ende daer op stonde al haer oeffeninge,

als dat god glorie, vrede ende genuechte in haer mocht hebben. Ende dat woort plach si dick inden mont te hebben ende ooc in haer doot als si gesproken hadde: 'O heer, haddi vruechde, haddy vrede ende ghenuechte in my', so gaf si soetelic haeren geest in god daer si mede vereenicht was, den XXVIII dach Januarii, anno M CCCCC XL, een maecht van LXXVII jaren. Deser volcomen menschen zijn nu seer weynich op aerden, als ic sorghe (f.2r).

Het lijkt nu zeker dat de auteur een vrouw was, van wie alleen de naam nog wordt verzwegen. De auteur stierf in 1540 op zevenenzeventigjarige leeftijd, en werd dus geboren in 1463. Dat er in 1542 zoveel meer informatie beschikbaar is, zou verklaard kunnen worden uit het feit dat de auteur is overleden. Blijkbaar hechtte zij zeer aan haar anonimiteit en wenste zij niet dat iemand tijdens haar leven zou ontdekken wie zij was. Ook na haar dood verzwijgt Van Esch haar naam.

5.2 Retrospectieve opheldering

Voor het eerst in de drukgeschiedenis van de *Peerle* krijgen we de indruk dat de uitgever echt iets over de schrijfster weet. Dat dat eerder niet het geval was, blijkt uit het feit dat de moeilijk te interpreteren tekst in het Nawoord, die door onderzoekers tot nu toe als informatie over de auteur werd beschouwd, ongewijzigd in deze editie is opgenomen, inclusief de mannelijke persoonlijk voornaamwoorden.

Dese voorscreven materie ende oeffeninge is uut den heyligen geest ende uut eygen ondervondenheyt geleert van eenen verlichten mensche die dit selve veel jaren geoeffent heeft so hi bider hulpen ende gracen van God eenen grooten voortganck der deuchden vercregen heeft, als zijn dagelijcsche wandelinghe ende leven wel uitwijset, dattet wel te mercken is dattet een mensche is nader herten Gods ende wort vanden geest Gods geregeert (f.239r).

Hieruit maken we op dat Van Esch de informatie in het Nawoord niet in verband bracht met de auteur van het boek. Evenzeer bewijskrachtig is het gemak waarmee in deze editie hoofdstuk 56 ongewijzigd is opgenomen, inclusief de inconsistente en slordige afwisseling van de woorden 'vriend' en 'vriendinne'. Het is duidelijk dat dit hoofdstuk voor Van Esch (en voor wie verder achter de schermen bij deze editie betrokken was) geen betrekking heeft op de auteur. We concluderen dat de editeurs tot aan deze editie blijkbaar niets over de auteur wisten.

5.3.1 Biografische gegevens in de tekst van Van Esch?

Na zijn interpretaties van Voor- en Nawerk van de vroege drukken van de *Peerle* ('klein', 'groot', en Latijn) kwam Ampe tot een lijst van acht biografische gegevens over de auteur (Ampe 1968: 28-30). Van die lijst blijven nu slechts drie onderdelen over: alleen die welke zijn afgeleid uit de druk van 1542, met de tekst van Van Esch:

- 1 Zij is overleden op 28 januari 1540, op de leeftijd van 77 jaar, en werd dus geboren in 1463;
- 2 Zij kenmerkte zich door een deugdzzaam leven, extatische ervaringen, dagelijkse communie, innerlijk lijden en tegenwerking;
- 3 Leefde in 'haers vaders huys'. Deed een gelofte aan een geestelijke in haar jeugd.

De elementen die Ampe extrapoleerde op basis van vroegere drukken, komen te vervallen:

- 4 Letterlijk edel van geslacht;
- 5 Intieme bekendheid met Gerard Kalckbrenner;
- 6 Behoort niet tot de kring van Oisterwijkse maagden²⁹;
- 7 Kalckbrenner deelt tekst met kring van 'mede-pelgrims';
- 8 Kalckbrenner en de auteur verzwijgen haar naam.

Aangezien Ampe in zijn ongepubliceerde studie de connectie met Kalckbrenner niet meer maakte, vielen ook voor hemzelf uiteindelijk de punten 4 tot 8 weg. Wat overblijft is een reeks van weinig specifieke karakteristieken van de persoon van de auteur, die wellicht aan te merken zijn als hagiografische *topoi*. Zulke *topoi* kunnen dienen om de autorisering van de auteur te bewerkstelligen. Aangezien de tekst blijkbaar van een vrouw stamt, in de volkstaal is gesteld, en zich begeeft op een ten minste in mannelijke clericale kringen omstreden terrein, is het noodzakelijk dat de auteur van gezag wordt voorzien om het spreken over mystiek onverdacht te maken. De autoriteit van de auteur wordt opgebouwd door te wijzen op haar ervaring (*uut eygen ondervondenheyt*), langdurige toewijding aan een geestelijk leven (*van haere joecht tot in haer doot*), inspiratie van de Heilige Geest (*uut ingeven des heyligen geests*), de onderwerping aan gezag, haar deugdzame levenswandel, en bijzondere begaving. Het blijkt dat het portret van de auteur bijna uitsluitend met autoriserende kenmerken wordt getekend, zonder veel individualiserende particulariteit. Uiteindelijk is de datum van overlijden het belangrijkste harde biografische gegeven. Door de combinatie van onpersoonlijke hagiografische *topoi* met een sterfdatum als enige concrete element, houd ik het voor mogelijk dat hier een biografie wordt geschetst die niet noodzakelijk veel zegt over de persoon van de auteur.

Wat vertellen de drie genoemde elementen in de nieuwe proloog ons over de auteur? In principe zijn er twee mogelijkheden die beide serieus moeten worden overwogen. De eerste is dat Van Esch beschikte over informatie die er niet eerder was, de tweede is dat de proloog een aaneenschakeling is van kwaliteiten van een willekeurige vrome vrouw. Het is niet ondenkbaar dat de biografische schets gedeeltelijk (of zelfs geheel) een mystificatie vormt. Deze tweede mogelijkheid is nooit overwogen, maar dient steeds een reële optie te zijn bij dit type 'hagiografische' persoonsbeschrijving. Publieksafstemming, apologetische overwegingen of autorisering van de tekst kunnen een rol spelen in de voorstelling.³⁰

²⁹ Dit heeft betrekking op een eerdere hypothese (Maria van Hout uit Oisterwijk is als auteur gesuggereerd) die op grond van de overlijdensdatum van de hand moet worden gewezen (overleden op 30 september 1547 te Keulen).

³⁰ Ondersteuning voor dit 'sceptisch perspectief' biedt Ursula Peters, die de optekening van teksten door biechtvaders – weliswaar een ander genre, maar met een vergelijkbare literaire constellatie – bespreekt: 'Zumindest wird man nicht ohne weiteres davon ausgehen können, daß Hinweise auf das literarische Zusammenwirken der begnadeten Schwester mit ihrem Seelsorger uns wertvolle Informationen über die faktische Vorgeschichte bzw. die tatsächliche Genese der uns vorliegende Texte vorliegen' (Peters 1988: 187). En verder: 'Entscheidend ist für diese Texte offenbar nicht die historische Substanz der literarischen Figuration des Schreibbefehls, sondern die ... Bemühungen um das Gnadenwerk der 'Veröffentlichung' jener Zeichen und Wunder, die Gott an einer 'Heiligen' vollbringt' (Peters 1988: 188).

Bekijken we nu in detail de proloog, die tweeënhalve bladzijde lang is. Opvallend is dat Van Esch grote delen hergebruikt uit de tekst van Dirk Loer, die deze al in 1537 schreef. De eerste bladzijde is daaruit grotendeels overgenomen. Het oorspronkelijke subject in de navolgende zin – die bijna letterlijk uit Loers tekst stamt – is dan ook Loer en niet Van Esch: *Want boven veel boecken, latijn oft duytsch, dunct mi dit godlijc boecxken sonderlinge onse verstant verlichten* (f.1v).

Op de tweede bladzijde vinden we de informatie over de auteur van de *Peerle*. We weten niet of Van Esch feitelijke informatie over de auteur verschaft die hij rechtstreeks of via bemiddeling te weten was gekomen. Niet meteen vertrouwen-wekkend is het feit dat de inhoud van uitgerekend de eerste zin over de auteur in grote lijnen gelijk is aan de loze informatie die in vroegere edities werd verstrekt. Daarvan stelden we vast dat die niet op de auteur betrekking kan hebben.

Editie 1542, proloog Van Esch	Editie 1537, epiloog
Dit boeck is gescreven uut ingeven des hey-ligen geests ende uut eygen ondervonden-heyth door een doechdelike maget, die van haere joecht tot in haer doot den coninc der glorien tot haeren bruydegom vercoren ende door lieve ende leet stantaftich gevolcht heeft.	Dese voorschreven materie ende oeffeninge is uut den heylighen gheest ende uut eyghen ondervondenheyth gheleert van eenen verlichten mensche die dit selve veel jaren gheoeffent heeft (f.239v).

De eerste (en belangrijkste?) autoriseringselementen komen uit die gekopieerde zin: eigen ervaring, langdurige toewijding, en inspiratie van de Heilige Geest. Nog meer argwaan over de inhoudelijke relevantie is geboden, wanneer blijkt dat iets vergelijkbaars al werd gezegd in de proloog van *Dat paradijs der lieffhebbender sielen* in 1535.³¹ Hier treffen we zelfs de door Peters gesignaliseerde ‘biechtvader’-context aan:

Dit boecxken is vol godlicker soeticheyth ende innigher vuericheyth (...). Ende het is voor veel jaren uut eygener ondervondenheyth gemaect door een devote persoon die haer aldus dach ende nacht te oeffenen plach ende daer toe groote volcomenheyth vercregen heeft, uut haer eygen monde getrouwelick hier aenghetekent (f. 6r-va).

Wanneer we worden geconfronteerd met tekstdelen die gemakkelijk van plaats veranderen, en met inhoud die geen reële kennis weerspiegelt – informatie uit het Nawoord belandt in het ‘Woord tot de lezer’ en blijkt niets over de auteur van de *Peerle* te zeggen – dan is er des te meer reden om ook kritisch naar de verdere tekst van de nieuwe proloog te kijken.

5.3.2 Hagiografische topoi met biografische waarde?

Uit het biografisch portret kunnen de volgende elementen worden gedestilleerd:

- Zij woonde in het huis van haar vader;
- In haar jeugd beloofde ze gehoorzaamheid aan een geestelijke vader;

³¹ *Dat paradijs der lieffhebbender sielen, vol inniger oeffeningen des geests*, 's-Hertogenbosch, Ger. Van der Hatart, 1535.

- Ze onderwierp haar lichaam aan haar geest door vasten, bidden en waken. Ze overwon aanvechtingen en verwierf deugden;
- Ze was soms dagenlang verzonken in contemplatie. Ze sliep dan niet, en de dagen gingen voorbij alsof het een uur was;
- Ze werd beproefd met lijden, verachting en vervolging;
- Ze leed intens over de dwalingen van de mensen;
- Ze ontving elke dag de communie;
- Haar hele streven was dat God welbehagen in haar zou scheppen;
- Ze stierf op 28 januari 1540 op 77-jarige leeftijd;
- Ze stierf als een maagd.

Behalve de sterfdatum lijkt vooral het eerste punt, over haar verblijfplaats, inzicht in de levensomstandigheden van de auteur te verschaffen. De vermelding van het op jonge leeftijd beloven van gehoorzaamheid aan een geestelijke vader functioneert zeker als een waarmerk voor de ongebruikelijke toewijding van de betreffende persoon, maar kan tevens op een biografisch feit slaan.³² Vasten, bidden, beproevingen doorstaan en deugden verwerven vormen eveneens een bewijs van morele kwaliteit. Merkwaardig is het klaarblijkelijk verzonken zijn in extatische vormen van contemplatie. Niet alleen komt extatische spiritualiteit in de *Peerle*-tekst niet voor; de tekst geeft ook geen aanleiding een dergelijke spiritualiteit bij de auteur of haar kring te vermoeden. Het standvastig doorstaan van beproevingen en leed is opnieuw een topische kwaliteit. Intense sacramenteel-christocentristische spiritualiteit blijkt uit het dagelijks ontvangen van de communie. Het stimuleren van frequente communie was een belangrijk streven van katholieke zestiende-eeuwse hervormers, anderzijds is het mogelijk dat de constatering inderdaad op de auteur slaat (Maher 1999). Dat lijkt enigszins strijdig met het bepleiten in de *Peerle* van zelfs nog frequentere communie, maar die frequentere communie, die meermaals daags en ook 's nachts tot zich wordt genomen, moet wel deels een geestelijke communie zijn.³³ De leeftijd van zevenzeventig jaar wekt wantrouwen, aangezien juist dit getal meer dan welk ander met 'heiligheid' is verbonden; het is namelijk tweemaal het perfecte getal 7. Het mag daarom niet worden uitgesloten dat de genoemde leeftijd geen feit is. Het feit dat zij een maagd wordt genoemd, suggereert, samen met de gelofte in haar vaders huis in haar jeugd, dat zij een 'begeijn-achtig' leven leidde.³⁴

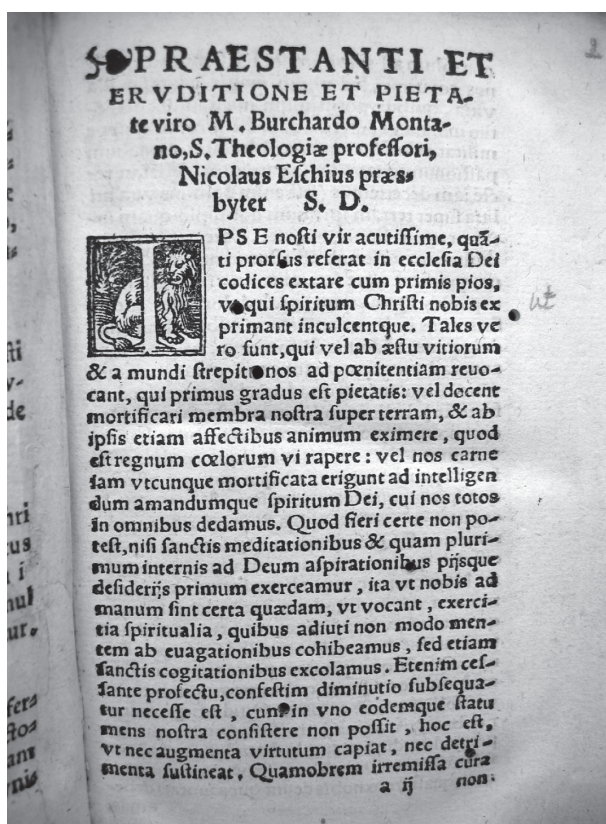
Naar mijn mening is op deze wijze een portret van een begenadigde vrouwelijke auteur geschilderd zonder veel particulariteiten. Enkele elementen kunnen feitelijk zijn (huis van de vader, belofte van gehoorzaamheid, frequente communie), maar zijn dat niet met zekerheid. Enkele onderdelen van de schets lijken vooral hagiografisch: ascese, extase, lijden. Twee elementen lijken strijdig met

³² Het feit dat geen andere geloften of een andere levenssituatie waren genoemd, suggereert dat de persoon geen specifiek regel volgde. De tekst van de *Peerle* zelf wekt de indruk dat de auteur het monastieke leven van binnenuit kent en leeft.

³³ In het hoofdstuk: *Hoemen dat heilige sacrament geestelic sal ontfangen: Want ons siel nu niet leven en mach in een leven der gracen sonder die ontfangenisse des heyligen sacraments geestelic ende sacramentelic daer om sullen wi dat dick begeren te ontfangen door den dach ende inder nacht op dat wij daer door verwandelt mochten werden in een leven der gracen* (f. D1r)

³⁴ Dit lijkt onverenigbaar met het kloosterlijke statuut dat Begheyn aan Reinalda van Eymeren toeschrijft.

Afb. 4 *Peerle (Latijn)*, editie 1542, f. 1r: titelpagina (ex. Ruusbroecgenootschap, 1099 E 27)]

de tekst van de *Peerle* zelf (frequente communie, extases), en de elementen uit de eerste zin zijn met zekerheid niet gebaseerd op biografische informatie. Door deze combinatie van gegevens ontstaat een tekst waarvan de reële biografische waarde heel lastig is in te schatten.

6 De Latijnse *Peerle*: *Margarita evangelica*, 1545

In 1545 verschijnt de eerste editie van de Latijnse vertaling van de *Peerle*: *Margarita Evangelica, incomparabilis thesaurus divinae sapientiae* ('onvergelijkbare schat van goddelijke wijsheid'). Het auteurschap van deze vertaling is nog steeds betwist; de twee gegadigden zijn de Keulse kartuizer Laurentius Surius en Nicolaas van Esch.³⁵ De tekst is een vertaling van de 'grote' *Peerle* uit 1542. Opnieuw vormt de nieuwe openingstekst de enige structurele aanpassing. In 1542 schreef Van Esch een 'Woord tot de lezer'; in de Latijnse editie is dit vervangen door een opdrachtbrief aan Burchard van den Bergh (Burchardus a Monte). Burchard (Nijmegen ca. 1500–Arnhem 1566) was hofkapelaan van Keizer Ferdinand I. Later was hij Kapittel-Deken van de Walburgiskerk in Arnhem. Hij stichtte een fonds

35 Van Schoote 1961a; Van Schoote 1961b.

waaruit jaarlijks een aantal beurzen voor theologiestudenten in Keulen kon worden bekostigd (Heere 1964).

Begheyn beschouwt de opdracht van de Latijnse *Peerle* aan Burchard van den Bergh als een argument om de tekst aan Reinalda van Eymeren toe te schrijven, aangezien zij een familielid zou zijn van de Nijmeegse theoloog.³⁶ Het omgekeerde is misschien waarschijnlijker: wanneer Van Esch een boek zou publiceren van een familielid van Burchard van den Bergh, zou er dan niet ten minste een hint in de opdrachtbrief staan over de gemeenschappelijke kennis van de auteur? We vinden echter niet de subtielste allusie dat Burchard iets van de auteur zou weten, of ten minste een bijzondere affiniteit met dit boek zou moeten hebben. Overigens zijn er voldoende redenen om Van den Bergh te eren met deze opdrachtbrief. Niet alleen maakte hij deel uit van het ruimere netwerk van de Keulse kartuizers, maar daarnaast was zijn generositeit ten behoeve van studenten die de katholieke zaak konden dienen, een uitstekende reden.

6.1 *Structuur van de editie*

Bladen	Structuurelementen	Tekst
f.1r	Titel + impressum	Margari/ta Evangelica, / incomparabilis thesaurus diuinae / sapientiae, in IIII. libros di/uisus, nunc vero primum / aeditus Latine. Coloniae ex officina Melchioris Novesiani M.D. XLV
f.1v	Samenv. 4 boeken	Contenta
f.2r-5v	Opdrachtbrief Nicolaas van Esch	Praestanti et / eruditione et pieta/te viro M. Burchardo Monta/no, S. Theologiae professori, / Nicholaus Eschius praes/byter S.D.
f.6r-8v	Inhoudsopgave	Index capitulo/rum
f.9r-13r	Aansporing tot boetedoening	D. dominici car/thusiani exhortatio ad poeni/tentiam
f.10v	Gedicht	Ex libris D. Dionysii / Carthusiani
f.11r-13r	Voorwoord door de auteur	Praefatio avto/ris in libros sequentes. Dominus noster Iesus Christus cum / in omni vita, tum in passione sua / sacratissima, veram evangelicae per/fectionis semitam omnibus nobis / praemonstrauit.
f.13r-20r		Supplex invocatio spi/ritus sancti
f.20v	Blanco	
f.21r-324r	Tekst <i>Margarita evangelica</i>	(f.21) Marga/ritae evange/licae Liber I.; (f.117v) Margari/tae evangelicae / Liber secundus; (f.185v) Marga/ritae evange/licae Liber tertius; (f.185v) Margari/tae evange/licae / Liber quartus;
f. 324v-327v	Drie korte tekstjes	Alphabe/tvm avrevm; Qvinque / ad proficiendvm / in spiritv necessaria; Viri cv/ivsdam devoti / contra vitia capitalia sententia / ac decretum.

36 Begheyn noemt hem ‘oomzegger’ van Reinalda; Begheyn 1971b: 367/68.

6.2 Een stap terug: minder informatie in de Latijnse Peerle

Van Esch' Opdrachtbrief aan Burchard van den Bergh is duidelijk geen vertaling van zijn vroegere 'Woord tot de lezer'. Van Esch wil hier voor de dag komen met stilistische verfijning en erudiete inhoud.

Van Esch begint met het benadrukken van het belang van goede boeken, geestelijke oefeningen en zelfonderzoek. Vervolgens is het nuttig goede voorbeelden te volgen, en Christus is het volmaakte voorbeeld. De weg van de hoogste vorm van navolging, die een contemplatief leven impliceert en met mystieke theologie is verbonden, wordt door weinigen begaan. Toch is de zoetheid die dat leven kan bieden niet te overtreffen. Opvallend is dat Van Esch christelijke wijsheid vergelijkt met de kennis van klassieke filosofen; onder andere Archimedes en Plato worden met name genoemd. Heidenen gaven al het goede voorbeeld van volledige toewijding aan de wijsheid en afkeer van de wereld. Hoe treurig is het dan nu met christenen gesteld, die een zoveel hoogstaander wijsheid na zouden kunnen streven? Van Esch begrijpt wel dat het contemplatieve leven een moeilijke weg is, maar hoe zwaarder de tocht, hoe zoeter de aankomst. Opnieuw wijst hij op de noodzaak van *imitatio Christi*. Zo komt Van Esch tot de aanbeveling van dit boek, dat materiaal biedt om zich in het contemplatieve leven te bekwamen. Van Esch beklemtoont dat de leer van de auteur zich niet van de kerkelijke leer verwijdt, maar wel van die van de filosofen. Het doel is om veeleer vrome dan geleerde kennis uit te dragen. Hij memoreert dat deze leer in voorgaande jaren enthousiast is onthaald, en dat daarom een vertaling wenselijk was. Ten slotte meldt Van Esch over de auteur slechts dat deze steeds anoniem wenste te blijven. Ik citeer de betreffende passage:

Quod ad autorem attinet, quis hic sit, non refert explicare, quum hactenus nunquam se nominari passus sit (ut est omnis humilitatis et modestiae tenacissimus) nihil prorsus ex hoc opere suum vendicans, sed quicquid bonum et pium videbitur, uni omnium autori Deo ferens acceptum; ad cuius gloriam haec omnia congegessit, posteaquam annis plurimis in hisce pietatis exercitiis admodum se diligenter excercuisset.

(wat de auteur betreft, het heeft geen zin uit te leggen wie dat is, aangezien hij/zij tot nog toe nooit heeft toegestaan te worden benoemd. Hij/zij is namelijk zeer hardnekkig in alle nederigheid en bescheidenheid, en schrijft in het geheel niets uit dit werk aan zichzelf toe, maar al wat als goed en vroom zou worden gezien, kent hij/zij toe aan God, de ene auteur van alle dingen, tot wiens glorie hij/zij al deze dingen bijeenbracht, nadat hij/zij zich intensief en ijverig gedurende vele jaren in deze oefeningen van vroomheid had bekwamd).

Van Esch meldt dat hij niets zegt over de auteur omdat die zijn/haar naam nooit publiekelijk heeft willen laten noemen (het is dus goed mogelijk dat Van Esch de naam wél kent). Vreemd is dat de auteur zich 'tot nu toe' (*hactenus*) niet bekend heeft gemaakt. Ampe merkte ook op dat deze passage de indruk wekt dat de auteur nog steeds leeft. Ampe doet geen moeite om tot een andere interpretatie van *hactenus* te komen. Hij postuleert simpelweg dat Van Esch deze tekst ruim vijf jaar eerder, vóór 1540, schreef (het jaar van overlijden van de auteur volgens de editie van 1542), en dat hij deze nalatigheid later niet meer heeft gecorrigeerd. Zijn eigen speculatieve hypothese neemt Ampe in de volgende zin meteen als waarheid

aan: ‘om deze contradictie op te heffen, lijkt het ons redelijk te veronderstellen dat Eschius de opdrachtbrief aan Montanus vóór januari 1540 opstelde (...), maar dat hij de geplande uitgave van de reeds gemaakte vertaling tot 1545 heeft moeten uitstellen. Wanneer hij later tot de uitgave kwam, zal hij een aanpassing van de opdrachtbrief verwaarloosd hebben’.

Naar mijn mening hebben we te maken met schijnbaar onverzoeerbare gegevens: een welbepaalde sterfdatum in 1540 volgens de editie van 1542 en een wellicht nog levende auteur in 1545. Ik zie twee mogelijkheden. Het lijkt me mogelijk dat *hactenus* niet zo strikt begrepen moet worden als Ampe voorstelt. De strekking van de mededeling is dat de identiteit van de auteur tot op heden niet is onthuld (maar dat de auteur even goed wel is overleden).

De zaak wordt nog problematischer door het mannelijke persoonlijk voor-naamwoord ‘*suum*’. Dit is grammaticaal correct omdat het woord ‘*autorem*’, waarop het betrekking heeft, mannelijk is. Dit wekt de suggestie dat de auteur een man is. Die indruk wordt in ieder geval nergens weggenomen, en daardoor blijft het geslacht van de auteur in deze opdrachtbrief in principe onbepaald.

6.3 ‘*Praefatio autoris*’

Wat de *Voorrede* was in de Middelnederlandse versies, heet plotseling de *Praefatio autoris* in deze Latijnse vertaling. Wat betekent dit? In het voorgaande heb ik bij de bespreking van de *Voorrede* telkens aangegeven dat het auteurschap ervan onduidelijk was: geschreven door de auteur van de *Peerle* of door de uitgever? De vertaler van de Latijnse tekst doorbreekt de ambiguïteit en schrijft – terecht of ten onrechte – de tekst toe aan de auteur. Ongeacht of dit een correcte ingreep is, blijft onverlet dat de *Praefatio* geen informatie over de auteur bevat.

7 Samenvattende conclusies

Gedetailleerde analyse leert dat in het voor- en nawerk van de *Peerle*-edities van 1535 tot 1539, zowel de ‘kleine’ als de ‘grote’, niets over de auteur wordt gezegd. Telkens wanneer de uitgever, Dirk Loer, het thema ‘auteur’ aansnijdt, wordt duidelijk dat hij niets over de auteur weet. Langzamerhand bleek dat door het hele netwerk van veronderstellingen, aannames en interpretaties van Ampe een kluwen van ongefundeerde beweringen was genereerd, zoals hijzelf uiteindelijk voor een belangrijk deel in zijn ongepubliceerde studie ook erkende. Van een rol van Kalckbrenner in deze edities is dan ook geen sprake. Slotsom is dat de Keulse kar-tuizers hoogstwaarschijnlijk niets over de auteur van de *Peerle* wisten toen zij verschillende versies ervan publiceerden. Zij maakten de tekst voor publicatie gereed vanwege de inherente merites ervan.

De zaak wordt anders in 1542, wanneer Van Esch in zijn ‘Woord tot de lezer’ een uitgebreide schets van de auteur opneemt. Het blijkt dat die schets ten minste deels uit hagiografische topoi bestaat. Het is principieel onzeker of ze op reële biografische feiten berusten.

Merkwaardig is dat van het portret niets meer overblijft in de Latijnse versie, waar zelfs de suggestie wordt gewekt dat de auteur een man is die nog in leven is.

Het is denkbaar dat Van Esch meer wist over de auteur, maar van die informatie heeft hij dan vrijwel niets prijsgegeven. Niet uitgesloten kan worden dat Van Esch ook niets wist, en daardoor blijft zelfs de vraag open of de auteur een man of een vrouw was (een vraag die wellicht vanuit de tekst zelf beantwoord zou kunnen worden).

Slotsom: de belangrijkste biografische gegevens die we aan voor- en nawerk van al de edities zouden kunnen ontleen, zijn de waarschijnlijke overlijdensdatum en de leeftijd, tenzij we zouden moeten aannemen dat deze fictief zijn. Van de overige elementen zijn mogelijk biografisch: wonen in het huis van haar vader, gelofte van gehoorzaamheid, maagd, frequente communie.

Deze ontmythologiserende conclusies moeten leiden tot een voornemen: het is nodig de auteursidentiteit van de 'Schrijfster van de *Peerle*' uitsluitend op basis van de tekst zelf op te bouwen zolang er geen extratextuele gegevens beschikbaar zijn. Speculaties over de fysieke identiteit kunnen voorlopig beter achterwege blijven. Ons vrijwel totale gebrek aan informatie over de auteur geeft de mogelijkheid om de tekst en de tekstgenese van de *Peerle* volledig vrij en onbevangen opnieuw te bezien.

Bibliografie

- Ampe 1951-64 – A. Ampe, 'Kritische kanttekeningen bij de *Evangelische Peerle*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 25 (1951), p. 159-171; 28 (1954), p. 172-193; 32 (1958), p. 421-424; 33 (1959), p. 194-200; 38 (1964), p. 225-319.
- Ampe 1956a – A. Ampe, 'Het Hoefken der devocien'. In: *Ons Geestelijk Erf* 30 (1956), p. 43-83.
- Ampe 1956b – A. Ampe, 'De geschriften van Suster Bertken'. In: *Ons Geestelijk Erf* 30 (1956), p. 281-298.
- Ampe 1966a – A. Ampe, 'Een kritisch onderzoek van de *Institutiones Taulerianae*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 40 (1966), p. 167-240.
- Ampe 1966b – A. Ampe, 'Kanttekeningen bij de *Evangelische Peerle*. VI. Het aandeel van Gerard Kalckbrenner van Hamont in *Peerle* en *Tempel*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 40 (1966), p. 241-305.
- Ampe 1968 – A. Ampe, *Den tempel onser sielen, door de schrijfster der 'Evangelische peerle'*. Antwerpen, 1968. (Studiën- en tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf, 18).
- Ampe 1984 – A. Ampe, 'Perle Évangélique'. In: *Dictionnaire de Spiritualité* 12,1 (1984), kol. 1159-1169.
- Ampe unpublished – A. Ampe, *Die evangelische peerle*. Kritische editie met inleiding (zonder titelpagina). Leuven, vermoedelijk 1993 (onuitgegeven, drukproef, ex. Ruusbroecgenootschap). (Miscellanea Neerlandica, 10).
- Begheyn 1971a – P.J. Begheyn, 'De handschriften van het St.-Agnietenklooster te Arnhem'. In: *Ons Geestelijk Erf* 45 (1971), p. 3-44.
- Begheyn 1971b – P.J. Begheyn, 'Is Reinalda van Eymeren, zuster in het St. Agnietenklooster te Arnhem, en oud-tante van Petrus Canisius, de schrijfster der *Evangelische peerle*?'. In: *Ons Geestelijk Erf* 45 (1971), p. 339-375.
- Begheyn 1973 – P.J. Begheyn, 'De *Iniqua censura* van Maarten Donk en Frans Silverschoen'. In: *Ons Geestelijk Erf* 47 (1973), p. 323-343.
- Begheyn 1975 – P.J. Begheyn, 'Nawerking van de *Evangelische peerle*. Gerard Tersteegen en zijn *Kleine Perlenschnur*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 49 (1975), p. 173-192.
- Begheyn 1977 – P.J. Begheyn, 'De verspreiding van de *Evangelische Peerle*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 51 (1977), p. 391-421.
- Begheyn 1978 – P.J. Begheyn, 'Die *Evangelische Peerle*'. In: *Spiegel Historiaal* 13 (1978), p. 29-33.
- Begheyn 1984 – P.J. Begheyn, 'Nieuwe gegevens betreffende de *Evangelische Peerle*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 58 (1984), p. 30-40.

- Begheyn 1989 – P.J. Begheyn, 'Die Evangelische Peerle; nieuwe gegevens over auteur en invloed'. In: *Ons Geestelijk Erf* 63 (1989), p. 170-189.
- Chaix 1981 – G. Chaix, *Réforme et contre-réforme catholiques. Recherches sur la chartreuse de Collogne du XVIe siècle*. Salzbourg, 1981. (Analecta Cartusiana, 80), 3 dln.
- Christensen 1998 – K.M. Christensen, 'Maria van Hout and her Carthusian editor'. In: *Ons Geestelijk Erf* 72 (1998), p. 105-121.
- Christensen 2008 – K.M. Christensen, 'Reform in Paradise. The Paradise of Loving Souls (1532) and the Mystical Renaissance in the Low Countries'. Paper at congress Mysticism, reform, and the formation of modernity, Princeton University, februari 2008.
- Dlabačová 2011 – Anna Dlabačová, 'Herp in de herberg. Een zestiende-eeuwse pelgrimsreis met elementen uit de *Spiegel der volcomenheit*'. In: *Ons Geestelijk Erf* 82 (2011), p. 3-58.
- Heere 1964 – L. Heere, 'Burchardus a Monte. Een vrijgeve Nijmegenaar'. In *Numaga* 11 (1964), p. 17-21.
- Kettenmeyer 1929 – J. Kettenmeyer, 'Maria von Oisterwijk († 1547) und die Kölner Kartause'. In: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 114 (1929), p.1-33.
- Maher 1999 – Michael W. Maher, S.J., 'How the Jesuits Used the Congregations to Promote Frequent Communion.' In: *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France, and Spain*: ed. John Patrick Donnelly and Michael W. Maher. Kirksville, Missouri, 1999. (Sixteenth Century Essays & Studies, 44), p. 75-95.
- McGinn 2008 – Bernard McGinn, 'A Forgotten Classic of Late Medieval Women's Mysticism: *The Evangelical Pearl*.' In: *Archae Verbi. Yearbook for the Study of Medieval Theology* 5 (2008), p. 97-121.
- McGinn 2012 – Bernard McGinn, *Varieties of Vernacular Mysticism (1350-1550)*. New York, 2012 (in druk). (The presence of God. A History of Western Christian Mysticism, 5).
- Peters 1988 – Ursula Peters, *Religiöse Erfahrung als literarisches Faktum. Zur Vorgeschichte und Genese frauenmystischer Texte des 13. und 14. Jahrhunderts*. Tübingen, 1988. (Hermaea, Germanistische Forschungen. Neue Folge, 56).
- Ruh 1999 – Kurt Ruh, *Die niederländische Mystik des 14. bis 16. Jahrhunderts*. München 1999. (Geschichte der abendländischen Mystik, 4).
- Schepers 2008 – Kees Schepers, 'Het verborgen leven van de zusters Agnieten. Mystieke cultuur in Arnhem'. In: *Ons Geestelijk Erf* 79 (2008), p. 285-316.
- Schepers, Cornet 2010 – *De Arnhemse mystieke preken in context*: ed. Kees Schepers, Ineke Cornet. (Ons Geestelijk Erf, 81 (2010)).
- Van Schoote 1961a – J.-P. van Schoote, 'La "Perle Evangélique" et les traductions latines et françaises des mystiques germaniques aux XVIe et XVIIe siècles. Mise au point d'une méthode d'investigation scientifique'. In: *Handelingen van het XXIVe Vlaams Filologencongres*. Leuven, 1961, p. 187-196.
- Van Schoote 1961b – J.-P. van Schoote, 'Laurentius Surius (ord. Cart.) *A-t-il traduit en Latin la "Perle evangelique"*?' In: *Ons Geestelijk Erf* 35 (1961), p. 29-58.
- Willeumier-SchaliJ 1993 – *De brieven uit 'Der rechte Wech' van de Oisterwijkse begijn en mystica Maria van Hout († Keulen 1547)*: J.M. Willeumier-SchaliJ (vert. en ed.). Leuven, 1993.

Adres van de auteur

Universiteit Antwerpen
Ruusbroecgenootschap
kees.schepers@ua.ac.be